

ШАПОВАЛ В. Д.,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри теорії,
історії держави та права
(Кременчуцький національний
університет імені Михайла
Остроградського)

УДК 342.7

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті проаналізовано питання проблематики забезпечення, реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина в Україні, а також окремо приділяється увага конституційному праву громадян на професійну правничу допомогу.

Ключові слова: Конституція України, захист та охорона прав і свобод людини та громадянина, професійна правнича допомога.

В статье проанализированы вопросы проблематики обеспечения, реализации, защиты и охраны прав и свобод человека и гражданина в Украине, а также отдельно уделяется внимание конституционному праву граждан на профессиональную юридическую помощь.

Ключевые слова: Конституция Украины, защита и охрана прав и свобод человека и гражданина, профессиональная юридическая помощь.

The article deals with analyzing the issue of the ensuring realization, protection and defense of the rights and freedoms of the human and the Ukrainian citizen. A special attention is paid to the constitutional right of the citizens on the professional legal help.

Key words: Constitution of Ukraine, defense and protection of the rights and freedoms of the human and the Ukrainian citizen, professional legal help.

Вступ. У забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено право особи на професійну правничу допомогу, закріпленому у ст. 59 Конституції України. Це право є одним із невіддільних прав людини.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості функціонування професійної правничої допомоги в Україні. Особливого значення дана тема набуває у сучасний період формування України, як демократичної, соціальної та правової держави, процес становлення якої ускладнюється певними негативними факторами, такими як негаразди господарювання, низька ефективність діяльності управлінських структур, соціальні конфлікти тощо.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу чинних прав і свобод.

Права і свободи людини і громадянина визначають зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям (ч. 2 ст. 8 Конституції України). Звідси, Звернення до суду для захисту конституційних

прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [1].

Професійна правнича допомога на сьогодні стала однією із найбільш помітних ознак реформування життя нашого суспільства. Наступне розширення професійної правничої допомоги є необхідною умовою прояву демократичності цивілізованого суспільства.

Це, на наш погляд означає, що: по-перше, державний захист прав і свобод людини та громадянина в Україні гарантується; по-друге, кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом.

У досягненні першої цільової установки інституту соціально-правового захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян здавалося б зацікавлені всі його суб'єкти: громадяни, юридичні особи, громадські об'єднання та посадові особи, проте чомусь у провадженні правоохоронних органів, у тому числі у судах, і не тільки українських знаходяться сотні тисяч листів, скарг, заяв і позовів з приводу проблем і перешкод реалізації законних прав, свобод та інтересів громадян.

І тут, на наш погляд, виникає закономірне питання: у чому ж такі причини, проблеми, чому належне, обов'язкове ігнорується, не виконується, порушується?

Такими причинами, проблемами, що мають місце з боку громадян – суб'єктів правозахисної, правозастосовної діяльності є: **по-перше**, слабка знання законодавчої бази, тим більше, що впродовж десятка років вона змінюється чи не кожен місяць; **по-друге**, на жаль, невіра людей у силу закону, і особливо у те, що він буде правильно витлумачений, застосований; **по-третє**, надія на те, що виниклу проблему у цій сфері, як і раніше, нададуть владі або відповідним посадовим особам; **по-четверте**, незнання, а часом і не бажання знати зміст ст. 24 Конституції України, яка говорить про те, що: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1]; **по-п'яте**, використання окремими громадянами і навіть певними «спільнотами» наявної в Україні проблеми зі слабкими, ще не доведеними до відповідних вимог, критеріїв законами; і нарешті, **по-шосте**, безкарність, відсутність у нинішньої влади здатності забезпечити невідворотність настання юридичної відповідальності за будь-яке правопорушення, пов'язане з замахом на права, свободи і законні інтереси громадян.

Окреслені нами проблеми, причини, що перешкоджають досягненню зазначеної вище мети інституту соціально-правового захисту породжені і породжувані не без участі самих громадян, не є вичерпними, їх набагато більше.

Однак, ми їй не ставимо перед собою мету до усіх до них дістатися, представлені нами підстави є основні, решта похідні від них. Тепер спробуємо розібратися у тому, які проблеми, що перешкоджають досягненню цієї ж мети пов'язані з діяльністю чи бездіяльністю юридичних осіб, громадських об'єднань, посадових осіб, самої держави. Проведене дослідження у цій сфері дозволяє стверджувати, що до основних проблем відносяться:

- відсутність правової моделі національної системи захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина;
- суперечливість українського законодавства на загальнодержавному рівні, у частині, що стосується визнання і особливо дотримання та захисту прав і свобод громадян;
- слабка розробленість законодавчої бази правозахисної спрямованості; розбіжність між національним законодавством та загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 9) відносяться до дотримання та захисту прав і свобод громадян, що не дозволено у силу приписів частини 2 ст. 22, яка говорить: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [1].

Це, на нашу думку, означає, що в Україні визнаються і гарантуються права і свободи людини та громадянина відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

У свою чергу, ст. 9 Конституції України пояснює, що: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [1].

Таким чином можна зробити висновок, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються норми міжнародного договору.

Недостатній рівень правової культури у посадових осіб різних видів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань, покликаних визнавати, дотримуватися і захищати конституційні права, свободи і законні інтереси громадян; наявність значних розбіжностей між змістом багатьох законів правозахисної спрямованості і можливістю реалізації, застосування у силу їх економічної незабезпеченості; досить часті випадки зловживання владою, перевищення повноважень, недбалого виконання своїх обов'язків і невиконання або неналежного виконання функціональних обов'язків особами, зобов'язаними відновлювати і захищати конституційні права, свободи і законні інтереси громадян; зайва тривалість розгляду скарг, заяв, позовів за фактами порушень прав, свобод і законних інтересів громадян різними судовими інстанціями; відсутність належного контролю та нагляду за будь-якими видами діяльності, пов'язаними із забезпеченням реалізації громадянами належних їм прав і свобод з боку законодавчих, виконавчих і судових органів державної влади; віра у безкарність за порушення своїх службових обов'язків, пов'язаних з необхідністю забезпечити реалізацію громадянами прав і свобод.

Ось тільки якась частина тих причин і проблем, що існують з вини посадових осіб – суб'єктів інституту соціально-правового захисту, які є бар'єром на шляху реалізації громадянами конституційних прав, свобод і законних інтересів.

Для подолання цих причин та проблем, на нашу думку, слід звернути увагу на таке поняття, яке все частіше зустрічається у науковій літературі, як запровадження інституту «конституційної скарги». Дискусія щодо запровадження у вітчизняному законодавстві інституту конституційної скарги у наукових колах ведеться уже не один десяток років [2, с. 244].

Слід звернути увагу на той факт, що 13 липня 2017 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про Конституційний Суд України», який набрав чинності 3 серпня 2017 року [3]. Саме у цьому законі, зокрема у ст. 55 Закону визначено процедуру подання конституційної скарги фізичною особою, зокрема у п. 1 цієї статті визначено, що «Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу».

З цього приводу інститут конституційної скарги, на думку П. Ткачука, повинен давати можливість громадянину звертатися до суду з приводу порушеного його конституційного права, який застосовувався чи має застосовуватися у конкретній справі у судах загальної юрисдикції чи в інших органах і суд має вирішити питання щодо конституційності цього закону [4, с. 27].

На наш погляд роль інституту конституційної скарги у сучасному українському законодавстві дає можливість визначити її місце та роль у вітчизняному механізмі захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі і захисті досліджуваного нами конституційного права громадян на професійну правничу допомогу. А звідси можна зробити висновок, що застосування ст. 55 Закону не позбавляє громадян України права звернення за захистом порушеного права до Європейського суду з прав людини.

Наступною метою інституту соціально-правового захисту прав, свобод і законних інтересів є відновлення порушеного права, свободи, законного інтересу громадянина при реалізації ним свого конституційного права на професійну правничу допомогу. Причини і проблеми є при реалізації, досягненні цієї мети.

До їх числа, як нам видається, слід насамперед віднести наступні:

– по-перше, незнання громадянами строків подання скарг, заяв, позовів, після закінчення яких вони втрачають право на відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів або значно збільшують час їх відновлення, дозволу;

– по-друге, порушення компетентними органами та їх посадовими особами порядку, правил, термінів відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян і відповіді, на які надійшли звернення;

– по-третє, використання громадянами, посадовими особами прогалин у законодавстві, що регламентує вирішення питань у процесі відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів;

– по-четверте, безпідставна відмова у відновленні порушеного права, свободи, законного інтересу;

– по-п'яте, навмисна відмова у прийомі скарг, заяв, позовів та затягування термінів їх розгляду відповідними компетентними органами і посадовими особами у силу різних причин, у тому числі і з метою вимагання грошових сум, послуг та інше;

– по-шосте, відсутність належного механізму визначення підвідомчості справ, на основі яких приймаються і розглядаються звернення громадян або повертаються їм, направляються у відповідні компетентні інстанції;

– по-сьоме, незастосування до винних посадових осіб належних заходів впливу за відмову у забезпеченні реалізації конституційного права громадян на професійну правничу допомогу та формальні види відповідей на них.

Третьою цільовою установкою інституту соціально-правового захисту, головною, з нашої точки зору, звичайно є забезпечення належного захисту порушених конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема і порушення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу. Про часткові види порушень у цій сфері раніше нами уже згадувалося, тут же необхідно акцентувати увагу на найчастіше здійснюваних діях, які, на наше глибоке переконання, вимагають значних знань права і зусиль з тим, щоб на їх основі дозволити або локалізувати наявні суперечності, що допускаються як з боку громадян, так і з боку компетентних органів та їх посадових осіб.

Які ж основні проблеми наявні у частині забезпечення належного захисту порушеного конституційного права громадян на правову допомогу?

На наш погляд, до них входять:

По-перше, неможливість отримання громадянами, кваліфікованої, юридичної допомоги, про яку згадується у ст. 59 Конституції України, де зазначено: «Кожен має право на професійну правничу допомогу» [1].

Виходячи з тлумачення положення цієї статті Основного закону, це означає, що кожен має право на сприяння держави у здійсненні ним правомірних дій, а отже, кожному гарантується таке сприяння. Гарантоване сприяння держави у реалізації людиною свого юридичного статусу у суспільстві є суттю конституційного права громадян на правову допомогу.

По-друге, відсутність у громадян належної кількості коштів з тим, щоб можна було скористатися послугами представників судової влади (державне мито, послуги адвоката). Зокрема, діяльність альтернативних (нетрадиційних) суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, зокрема, при вирішенні приватноправових спорів; до цих суб'єктів відносять юридичні клініки, третейські суди та медіацію. Юридичні клініки слід законодавчо визначити як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги [5, с. 145].

По-третє, незнання багатьма громадянами, які звертаються до суду, про те, що для виконання рішень судів про відшкодування матеріального збитку необхідно наполягати на описі або арешті майна відповідача (рухомого і нерухомого).

По-четверте, відсутність у переважної більшості громадян навичок, здібностей правомірно самозахиститися у судах з тих причин, що склався стереотип корумпованості судової системи.

При виборі напрямів і заходів вдосконалення системи правової допомоги варто враховувати стан законності у державі, рівень корумпованості державної влади і т. ін., від чого суттєво залежить, якою мірою держава здатна сприяти у реалізації правового статусу людини у правовому процесі, наскільки сам цей процес є правовим [6, с. 304–306].

Вважаємо, що від цього залежить також ставлення держави до адвокатури, як інституту, рівень її незалежності, інституціоналізація професійної правничої допомоги, на що звертається увага у науковій літературі.

По-п'яте, недосконалість цивільно-процесуального та кримінально-процесуального законодавства, використання яких не дозволяє домогтися належного захисту порушених прав, свобод і законних інтересів.

По-шосте, відсутність адміністративного законодавства, яке дозволило б набагато швидше вирішувати певну частину справ, що відносяться до реалізації права громадян на професійну правничу допомогу.

Для таких випадків реалізація конституційного права на правову допомогу має бути справою не самої особи, яка її потребує, а значною мірою держави. Саме на такий підхід спрямовані міжнародно-правові акти у питаннях правничої допомоги.

По-сьоме, незнання і боязнь чинності цього багатьох громадян звертатися за правовою допомогою та захистом у міжнародні правозахисні структури.

У зв'язку з цим варто зазначити позицію Європейського суду з прав людини, який не уточнює спосіб реалізації кожним обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення «права захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника», а залишає державам право вибору засобу забезпечення цих гарантій в їхніх судових системах. При цьому завдання Суду полягає у тому, щоб пересвідчитися, чи відповідає обраний ними засіб вимогам справедливого суду [7].

Висновок. Аналізуючи проблеми забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в Україні, можна сказати, що аналіз статей Конституції України, які складають основу, базу інституту соціально-правового захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина в Україні, дав можливість дійти висновку, що цільове призначення інституту соціально-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в Україні зводиться до: **по-перше**, забезпечення реалізації відповідних прав, свобод і законних інтересів, визнаних такими не тільки національними нормативними актами, а й міжнародно-правовими; **по-друге**, відновлення у межах знов таки визнаних не тільки національним законодавством, а й міжнародним, що визначає міжнародні стандарти прав і свобод людини; **по-третє**, захист порушеного, зневаженого права, утискання свободи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (станом на 28 квітня 2009 р.) / Верховна Рада України. Інформ.-пошук. система із законодавства України „Право. Версія Проф“.
2. Головін А. С. Окремі питання пов'язані з запровадженням інституту конституційної скарги. Право України. 2013. № 1-2. С. 244-268.
3. Про Конституційний суд України: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст. 376).
4. Ткачук П. М. Конституційний Суд України: Теоретико-правові питання діяльності. Вісник Конституційного Суду України. №4. 2006. С. 23-37.
5. Бова Є. Ю. Стратегії реформування законодавства України у сфері організації безоплатної правової допомоги. Часопис Академії адвокатури України: Електронне наукове фахове видання. URL: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2008-1/08beybpd.pdf>.
6. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Іглін проти України» (Iglin v. Ukraine, № 39908/05, 12.01.2012 р.).

